

ГЕНЕЗИС СИСТЕМИ ВІНАГОРОД ВЧИТЕЛІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ У ХХ ст.

У статті досліджено історію змін у системі нагород Української РСР в ХХ ст. як показник професійного статусу вчителя. Встановлено, що відзнаки були започатковані ще в Царській Росії та набули нових змін у період Радянської влади. Першим радянським орденом був орден Червоного Прапора як бойовий орден. У мирний час було введено орден за трудові заслуги – орден Трудового Червоного Прапора. Основи системи нагородження були закладені в 20-ті роки ХХ століття, а вимоги до присвоєння звань закладені в 30-35-ті роки ХХ століття. Особливо активно інститут почесних звань та винагород розвивається в 60-ті роки ХХ століття, а в 1967 році офіційно було визначено ступені почесних звань, «Заслужений» і «Народний». Інститут почесних звань та винагород швидко розвивається і сьогодні та є показником досягнень працівників освіти.

Ключові слова: професійний статус; учитель; винагороди; нагороди вчителів.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним із найважливіших завдань, які потребують вирішення сучасною школою, є виховання високо-культурних особистостей, здатних адекватно орієнтуватися в різних сферах життєдіяльності, гармонізувати свої відносини в соціумі людей, що потребує від вчителя нових знань та вмінь нового рівня професійного статусу вчителів.

Вважаємо, що одним із показників професійного статусу вчителя є саме винагороди які він міг отримати в певний історичний період. Тому **метою статті** є на основі аналізу літературних джерел, а також інтернет-ресурсів визначити розвиток винагород як складового показника професійного статусу вчителя. **Завдання статті** – визначити етапи в розвитку інституту винагород в Україні в ХХ столітті як показника професійного статусу вчителів у країні.

Аналіз останніх досліджень. Проблемі професійного статусу у соціальному аспекті присвячено роботи М. Вебера, Е. Дюркгейма, П. Сорокіна та ін. Проблему статусу вчителів досліджували Л. Беляєва, А. Кравченко, С. Полутін, Г. Осипова, О. Філіппова, дослідженням формування статусу вчителів займалися Е. Дюндік, С. Железнякова, А. Лукша, А. Орлова, Г. Солодов, Н. Хрідіна, але, незважаючи на існуючі дослідження, на сьогодні існує нез'ясованість у визначенні понять «професійний статус», «професійний статус вчителя», не проаналізовано розвиток професійного статусу в різні історичні періоди.

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття. На основі аналізу літературних джерел [1-7] ми визначили власне поняття терміна «Професійний статус вчителя» – під професійним статусом розуміємо положення, яке займає особа у суспільстві (професійному колективі), що визначається результатом його

професійної діяльності, рівнем його компетентності що формують авторитет, повагу, престиж у соціумі, колективі, громаді. І саме з цієї позиції виділяємо одним із показників професійного статусу вчителя – присвоєння почесних звань та винагород вчителям, кількісний аналіз яких надасть змогу виявити розвиток професійного статусу вчителів у різні історичні періоди.

Викладення основних результатів дослідження розвитку системи винагород як одного із показників розвитку професійного статусу вчителів. Історія розвитку відзнак вчителів бере початок з царської Росії. Де відмітності в стані, чи певні заслуги преміювались государем у вигляді надання змоги насити певний формений одяг, різні стрічки на одязі, а також нагрудні знаки. У Царській Росії як і в капіталістичних країнах знаки винагород мали право отримувати лише вищі, привілейовані особи. Наприклад, у Царській Росії отримати винагороду мали право: за заслуги та достоїнства, за «незасорну» поведінку, певні досягнення. Мали право отримувати почесні від государя духовні, воєнні, громадські та придворні чиновники; чужоземці государі і володарі прізвищ князів; слугаці по виборам дворян, які мають чи не мають чинів, які не слугаці без чиновні якщо вони мають відмінні заслуги; приватні особи із іноземних, які покажуть «добротство» до Государства Російського [7, с. 37]. В той час як у Радянському суспільстві винагороджували за показники праці всіх, хто цього заслуговував.

Після розпаду Російської імперії, радянська влада будувала «новий суспільний лад», тому засновувала свої традиції з новими атрибутами, одними з яких стали присвоєння грамот, значків як засобів масового заохочення. Відзначали перш за все осіб за особі заслуги, воєнні досягнення.

Винагородили в часи Радянського Союзу отримували кращі працівники чи діячі того часу. Вони спрямовані були на підкреслення великих досягнень соціалістичного суспільства та комунізму.

Першим радянським орденом був орден Червоного Прапора, заснований Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом 16 вересня 1918 як бойовий орден. З переходом до мирного життя в радянських республіках нагородження республіканськими, бойовими орденами закінчилося після затвердження ЦВК СРСР 1 серпня 1924 загальносоюзного ордена Червоного Прапора. Було введено ордена за трудові заслуги першими з яких стали ордена Трудового Червоного Прапора. В Українській Соціалістичній Радянській Республіці саме ордена Трудового Червоного Прапора став першою державною нагородою згідно до постанови V Всеукраїнського з'їзду Рад (25 лютого – 3 березня 1921, Харків) «Про ордени Трудового Червоного Прапора» [7].

У 20-х рр. XX століття відповідно до кодексу законів про народну освіту УСРР, в якому розділ третій мав назву «О присвоєнні почесних звань», уперше з'являються відзнаки, пов'язані з присвоєнням ім'я «Народний», що є основою створення системи винагород в УСРР.

Згідно з цим документом почали нагороджувати почесними званнями, що було новацією у світовій фалеристиці. Відомо, що в згаданій постанові від 12 січня 1923 отримання звання народний надавало право на підвищену довічну пенсію. Присвоєння звань з самого початку не було суто моральним заохоченням – воно передбачало матеріальні пільги, що підвищувало зачення таких нагород, оскільки навіть нагородження найвищою державною відзнакою УСРР – орденом Трудового Червоного Прапора – не передбачало автоматичного надання фінансових пільг чи матеріальних привілеїв. У 20-30-ті роки XIX століття нагородження набирало все більш усталеної форми – обов'язкове подання переліку заслуг кандидата на відзнаку, що не завжди було зроблено за найперших нагороджень [2].

В. М. Воронін зазначає, що з часом престижності нагородження почесним званням зростає [2]. Важливі зміни відбулись в інституті нагороджень у 1934 році. Так, 13 січня 1934 року у м. Харків було ухвалено спільну Постанову ВУЦВК та Раднаркому УСРР про почесні звання працівникам науки, техніки й мистецтва що можна вважати новим етапом розвитку системи винагород. У цей час процес присвоєння звань набуває чіткої правової структури.

«Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів УСРР встановили: почесні звання для працівників науки, техніки і мистецтва: Заслужений діяч науки, техніки або мистецтва; Народний артист (художник) республіки; Заслужений артист (художник) республіки. Звання Заслуженого діяча науки або техніки надається за особливо цінні праці в галузі науки або техніки чи за особливо важливі для соціалістичного будівництва відкриття й винаходи, або за видатну науково-практичну, науково-педагогічну й науково-популяризаторську діяльність [2]. Одним із нововведень стало запрова-

дження обов'язкового трудового стажу для нагороджених діячів мистецтва, а також для них вводилась така умова, як наявність стажу художньої роботи в галузі мистецтва не менш як 10 років за Радянської влади (Постанова від 13 січня 1934 року). Значущим удосконаленням системи винагород стало введення обліку державних нагороджень в Україні у 1935 році. Подалі все удосконалювалась система присудження звань, збільшувались вимоги до претендентів, але головні вимоги до присудження звань були розроблені саме в 30-35-ті роки XX століття.

Особливу групу відзнак становили університетські значки. Згідно з Указом 1945 «Про заснування нагрудного знака для осіб, які закінчили державні університети». На підставі Постанови Ради Міністрів СРСР Міністерством вищої і середньої професійної освіти СРСР видано Наказ від 8 квітня 1961, яким вирішено «Ввести з 1 січня 1961 для осіб, які закінчили радянські вищі навчальні заклади, єдину форму нагрудних академічних значків». Для педагогічних та бібліотечних вузів це був знак блакитного кольору з розкритою книгою [1]. З цього часу вперше з'явився термін «академічний нагрудний знак». З'явилося і ділення нагрудних значків на види: академічні, нагрудні знаки організацій, нагрудні знаки відмінності, посадові, військові, ювілейні. Знаки як раніше, так і сьогодні є кращим способом підкреслити свій професійний статус.

Активно розвивалась система заохочення винагородами Української РСР в 60-ті роки XX століття. Збільшувалась кількість винагород, удосконалювалась нормативно-правова база, її основою був інститут почесних звань, який охопив різні сфери економіки, науки і культури. З'являється багато нових почесних звань, введених в 60-ті роки, вдосконалювались нагрудні знаки до почесних звань Української РСР відповідно до кращих зразків світової фалеристики. Саме в 60-ті роки було здійснено кардинальну зміну принципу нагородження почесними званнями в нагородній системі Української РСР, який полягав у переході від суто фахового принципу встановлення почесних звань до галузевого; згідно з указом Президії Верховної Ради Української РСР про встановлення нагрудного знака для осіб, яким присвоюються почесні звання Української РСР. Від 20 лютого 1967 року відбувається уніфікація інституту почесних звань, вводиться єдиний для всіх почесних звань нагрудний знак з різними надписами [3, с. 117].

Зазначимо, що в нормативних документах щодо нагрудних значків 1967 року (9 жовтня 1967 року Указ Президії Верховної Ради Української РСР про затвердження «Опису нагрудного знака для осіб, яким присвоюються почесні відзнаки Української РСР»; Указ Президії Верховної Ради, Української РСР про встановлення нагрудного знака для осіб, яким присвоюються почесні звання) немає даних про градацію винагород. Ці дані відображають на наш погляд, ставлення держави до певних професій і через це впливають на ставлення суспільства до цих професій, що у свою чергу позначається і на професійному статусі. Зважаючи на таку позицію, показником відношення держави та формування

ставлення суспільства до професії вчителя є той факт, що друга категорія почесних звань відноситься виключно до прикладних професій вузької спеціалізації, а перша – до спеціальностей значної суспільного значення. Отже, офіційно не існувало градації почесних звань, але вона існувала де-факто, і з часом була офіційно введена через зовнішній вигляд нагрудних знаків. Останні виготовлялись із двох видів металу: позолоченого (томпаку) для почесних звань Народного артиста і художника (єдиних почесних звань, що самі мали два ступеня – Заслужений та Народний), Заслуженого діяча науки і техніки, Заслуженого діяча мистецтв і Заслуженого винахідника Української РСР) та з посрібленого (нейзильберу) для звань Заслуженого шахтаря, Заслуженого гірника, Заслуженого металурга, Заслуженого будівельника, Заслуженого енергетика, Заслуженого шляховика, Заслуженого зоотехніка, Заслуженого ветеринарного лікаря, Заслуженого агронома, Заслуженого механізатора сільського господарства, Заслуженого меліоратора Заслуженого лісовода та ін.) [4, с. 179].

В. Воронін [3] відзначає, що градація демонструвала престижність почесних звань двох ступенів, через їхній зовнішній вигляд.

Підкреслимо, що друга категорія почесних звань стосується виключно прикладних професій вузької спеціалізації, а перша – до спеціальностей значної суспільної ваги, що мали особливе значення для суспільства і держави.

Подалі з указом Української РСР (від 20 лютого 1967 року) [4] визначали ступені Присвоєння почесних звань – «Заслужений» і «Народний». Проводились вони у такому порядку: почесне звання «Народний» може присвоюватися, як правило, не раніш як через п'ять років після присвоєння почесного звання «Заслужений» [3].

Нагрудні знаки Української РСР вручались при нагородженні Почесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР та Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР або грамотою Президії Верховної ради УРСР [7, с. 12]. Ці винагороди були засновані 25 липня 1969 року згідно з указом Президії Верховної Ради Української РСР «Про затвердження Положення про почесну грамоту і Грамоту Президії Верховної Ради Української РСР» та заснування нагрудних знаків, до них «нагрудні знаки також отримували особи, яким присвоювались почесні звання Української РСР згідно з указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 жовтня 1969 року «Про почесні звання Української РСР» [7, с. 13]. До нагрудних знаків відносять і нагрудну медаль А. С. Макаренка, засновану згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 11 вересня 1964 року № 979 «Про встановлення медалі А. С. Макаренка для нагородження працівників освіти і педагогічної науки Української РСР», якою відзначали вчителів, вихователів, старших піонерських вожатих, керівників шкіл, педагогічних працівників позашкільних і шкільних закладів, органів народної освіти, працівників педагогічної освіти, які мали успіхи в діяльності, у розвитку народної освіти, теорії та історії педагогіки,

психології, вдосконаленні методів навчання, у створенні високоякісних підручників і посібників для шкіл, середніх та вищих педагогічних навчальних закладів [7, с. 17-18]. До винагород Міністерства освіти УРСР відносять значок «Відмінник народної освіти», який було впроваджено згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР від 27 квітня 1957 року № 472 Ради УРСР «Про затвердження в новій редакції Положення про нагрудний значок «Відмінник народної освіти», згідно з додатком: Положення про нагрудний значок «Відмінник народної освіти», затверджене Постановою Ради Міністрів Української РСР від 15 квітня 1947 р. № 493 року вважати таким, що втратило чинність». Його присвоювали працівникам народної освіти за бездоганне виконання Закону про загальне обов'язкове навчання; активне впровадження політехнічного навчання та зразкову навчально-виховану роботу в школі; відмінну організацію та проведення методичної роботи в школі, місті, районі, області, республіці за кращі друковані праці, що узагальнюють досвід школи та органів народної освіти, а також за укладення підручників і методичних посібників. Зразкове керування й виготовлення навчального наочного приладдя, відмінне керування школами та іншими навчальними закладами, установами народної освіти в місті, районі, області, республіці; високоякісну підготовку кадрів народної освіти УРСР тощо [7, с. 22-23].

Також у цей період присвоюються значки на честь видатних подій у житті республіки, їх отримують також видатні люди країни.

У подальшому було прийнято новий указ президії Верховної Ради Української РСР «Про затвердження Положення про державні нагороди Української РСР ВВР, 1981 р. 320 ст. 290», в якому зазначено, що державними нагородами є почесні звання, Почесна грамота і Грамота президії Верховної Ради української РСР. Почесні звання присвоюються за особливі заслуги у господарському, і соціально-культурному будівництві, зміцненні оборонної могутності країни, комуністичному вихованні трудовиків, за високу професійну майстерність та активну участь у громадському житті Української РСР.

Згідно з указом Президії ВЕрховної Ради української РСР «Про внесення змін у систему почесних звань Української РСР від 17.05.2001. ВВР, 2001, № 31 ст. 149» були скасовані: Заслужений наставник молоді Української РСР, Заслужений діяч науки Української РСР та затвердженні почесні звання стосовно вчителів: Заслужений вчитель Української РСР, Заслужений працівник народної освіти Української РСР, Заслужений діяч науки і техніки Української РСР.

На сьогодні всі нагороди і звання вчителів мають кілька рівнів: міжнародний, федеральний, регіональний, міський, шкільний.

Вважаємо, що будь-яка з винагород є формою заохочення та стимулювання працівників освіти що сприяє до підняття свого професійного рівня і в той же час виступає показником досягнень в професійній сфері та є показником та чинником формування професійного статусу людини.

Висновки дослідження і перспективи подальшого розгляду. Отже, винагороди виступають показником професійного статусу людини, її заслуг, у тому числі педагогічних працівників. Вони були започатковані ще в Царській Росії та набули нових змін у період Радянської влади (присвоєння грамот, значків як засобів масового заохочення). Винагороди в часи Радянського Союзу отримували кращі працівники чи діячі того часу, вони підкреслювали досягнення людини чи колективу але не мали, на відміну від періоду Царської Росії, майново-фінансового значення. Першим радянським орденом був орден Червоного Прапора, заснований 16 вересня 1918 як бойовий орден. У мирний час було введено орден за трудові заслуги – орден Трудового Червоного Прапора. В Українській Соціалістичній Радянській Республіці саме орден Трудового Червоного Прапора став першою державною відзнакою. Основи системи

нагородження були закладені в 20-ті роки ХХ століття, а вимоги до присвоєння звань закладені в 30-35-ті роки ХХ століття. Особливо активно інститут почесних звань та винагород розвивалася в 60-ті роки ХХ століття. Відбулось багато змін та удосконалень, постійно оновлювалась система винагород та звань. У 1967 році офіційно було визначено ступені почесних звань, «Заслужений» і «Народний». На сьогодні всі нагороди і звання вчителів мають кілька рівнів: міжнародний, федеральний, регіональний, міський, шкільний. Окрім того, існують медалі, якими нагороджують працівників освіти, такі як ім. А. С. Макаренка, К. Д. Ушинського. Інститут почесних звань та винагород швидко розвивається і нині та є вагомим показником досягнень працівників освіти, а також виступає засобом мотивування до саморозвитку вчителів, є відображенням професійного статусу вчителів в певний історичний період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алханова Л. Награды и звания учителей / Л. Алханова // Официальный сайт Чеченского базового медицинского колледжа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cbmk.proffi95.ru/blogs/luiza-a-lhanova/nagrady-i-zvaniya-uchitelei.html>.
2. Воронін В. М. Інститут присвоєння почесних звань в нагородній системі Радянської України 20-30 рр. ХХ ст. [Електронний ресурс] / В. М. Воронін. – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_3_2013/01.pdf.
3. Воронін В. М. Нагрудні знаки для почесних звань у нагородній системі Української РСР в 60 роки ХХ століття / В. М. Воронін / Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. XXXVI, 2013. – С. 177–179.
4. Положення про державні нагороди Української РСР Затверджено Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 7 травня 1981 року N 1870-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1870-10>.
5. Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини : у 2-кн. Кн. 1 / Авт. колектив: Д. Табачник (керівник), В. Бузало, В. Воронін, М. Дмитрієнко та ін. – К. : Либідь, 2004. – 480 с.
6. Юркевич А. В. Відзнаки української РСР : довідник / А. В. Юркевич. – Київ : Мистецтво, 1971. – 72 с.

*Васильєва С. А.,
ХНПУ імені Г. С. Сковороди, г. Харків, Україна*

ГЕНЕЗИС СИСТЕМЫ ВОЗНАГРАЖДЕНИЙ УЧИТЕЛЕЙ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ УКРАИНЫ В ХХ ст.

В статье проанализировано историю изменений в системе наград Украинской ССР в ХХ веке, как показатель профессионального статуса учителя. Выявлено, что отличия были основаны еще в царской России, и преобразованы в период Советской власти. Первым советским орденом был орден Красного Знамени как боевой орден. В мирное время был введен орден за трудовые заслуги – орден Трудового Красного Знамени. Основы системы награждения были заложены в 20-е годы ХХ века, а требования к присвоению званий в 30-35 годы ХХ века. Особенно активно институт почетных званий и наград развивалась в 60 годы ХХ века, в 1967 году определено степени почетных званий «Заслуженный» и «Народный». Институт почетных званий и наград быстро развивается и на сегодняшний день и является показателем достижений работников образования.

Ключевые слова: профессиональный статус; учитель; вознаграждения; награды учителей.

*Vasylieva S. A.,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine*

THE GENESIS OF THE SYSTEM OF REMUNERATION OF TEACHERS OF EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS IN UKRAINE IN THE TWENTIETH CENTURY

This article examines the history of changes in rewording system by the Ukrainian SSR in the 20th century. as an indicator of the professional status of teachers. Determined that the awards were founded in Czarist Russia, and gained new changes in the period of the Soviet power. The first Soviet order of the red banner order of OM was as a fighting order. In peacetime the order was introduced by workers merit – the order of the red banner of labor. The basics of the

system of awarding were laid in 20 years, twentieth century, and the requirements for the conferment of titles incorporated in 30-35 years of the twentieth century. Especially actively Institute honors and remuneration has evolved in the 60 years of the 20th century and in 1967 officially defined degrees of honorary titles, «honored» and «Folk» Institute honors and rewards a fast-paced and at present and is an indicator of achievements of educators.

Keywords: *professional status; teacher; reward; reward teachers.*

Рецензенти: *Ткачева Н. О.*, д. пед. н. професор;
Беляев С. Б., к. пед. н., доцент.

© Васильева С. О., 2014

Дата надходження статті до редколегії 22.11.2014